

खुम्बु पासाङल्हामु गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय,
चौरीखर्क, सोलुखुम्बु, कोशी, नेपाल।

स्थानीय राजपत्र

खण्ड: ७

संख्या: १०

मिति: २०८१/०३/२५

भाग-२

खुम्बु पासाङल्हामु गाउँपालिका

इको क्लवको गठन, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन
निर्देशिका, २०८१

खुम्बु पासाङल्हामु गाउँपालिकाको इको क्लवको गठन, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन
निर्देशिका, २०८१

प्रस्तावना: विद्यार्थीहरूको अतिरिक्त क्रियाकलाप तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी कार्यमा सहयोग पुर्याउन, वातावरण संरक्षणमा प्रत्यक्ष विद्यार्थीहरूलाई नै सहभागिता गराउन तथा विद्यालयको सैद्धान्तिक रूपमा रहेको वातावरण शिक्षालाई व्यवहारिक र प्रयोगात्मक प्रणालीको रूपमा विकास गराउन स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा ११ को उपदफा २ को (अ-१२) बमोजिम खुम्बु पासाङल्हामु गाउँपालिकाले यो निर्देशिका जारी गरेको छ।

१. **इको क्लवको परिभाषा:** पारिस्थितिकीय प्रणाली संरक्षण सम्बन्धी कार्य गर्नको लागि विद्यालयमा गठन गरिने विद्यार्थीहरूको स्वतन्त्र समूह वा संगठनलाई इको क्लव भनिन्छ। वातावरण संरक्षणमा विद्यालय तहका विद्यार्थीहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले इको क्लवको अवधारणा अगाडि सारिएको हो। इको क्लवमार्फत् विद्यार्थीहरूले सामूहिक रूपमा वातावरण संरक्षणमा सहयोग पुर्याउन तथा आफू र आफ्नो वरपरको क्षेत्रमा प्रकृति संरक्षण सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्न विभिन्न क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न सक्तछ। अहिलेका विद्यार्थीहरूमा वातावरणीय चेतना अभिवृद्धि गरी सचेत गराउन सकियो भने भविष्यमा उनीहरूले नै वातावरण संरक्षणमा योगदान पुर्याउन सक्दछन्।

२. **उद्देश्य:** इको क्लव भनेको वातावरण संरक्षण समूह भएकोले आफू वरिपरिको प्राकृतिक वातावरणको संरक्षणमा सहयोग पुर्याउनु नै क्लवको मुख्य उद्देश्य हो। यसका साथै इको क्लवका अन्य उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्।

(क) विद्यार्थीहरूमा प्राकृतिक वातावरणको महत्व बारे चेतना अभिवृद्धि गर्नु,

(ख) विभिन्न स्तरका वातावरणीय समस्याहरू, स्थानीय, राष्ट्रिय वा विश्वव्यापी समस्याबारे विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउनु,

(ग) वातावरण संरक्षणमा व्यक्तिगत भूमिकाको पहिचान गर्न लगाउनु,

- (घ) आफू वरिपरिको वातावरण संरक्षणमा सहभागी गराउनु,
- (ङ) हरित उपहार आदान-प्रदान (Green Gift Exchange) कार्यक्रममार्फत राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विद्यार्थीहरू बीच अनुभव आदान-प्रदान गराउनु,
- (च) विद्यार्थीहरूको व्यक्तित्व विकास गराउनु र
- (छ) विद्यार्थीहरूलाई वातावरणीय क्रियाकलापमार्फत् समुदायमा घुलमिल गराउनु।

३. गठन र सञ्चालन:

३.१. विद्यालयका सबै विद्यार्थीहरू र शिक्षकहरूको आपसी छलफलको आधारमा इको क्लव गठन गर्नु पर्दछ। विद्यालयमा गठित इको क्लव खुम्बु पासाडल्हामु गाउँपालिकामा प्रत्येक वर्ष ज्येष्ठ मसान्तभिन्न सूचिकृत हुनु पर्नेछ। विद्यालयका सम्पूर्ण विद्यार्थीहरू यसका साधारण सदस्यका रूपमा रहन पाउनेछन्।

३.२. इको क्लवलाई व्यवस्थित तथा सुचारू रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि प्रत्येक विद्यालयमा ७ जना देखि १५ जनासम्मको एउटा कार्यसमितिको गठन गर्न सकिनेछ। कार्यसमितिमा कक्षा १ देखि कक्षा १२ सम्मको विद्यार्थीहरू संलग्न गराउन सकिनेछ। जसमा प्रत्येक कक्षाबाट एकजना छात्रासहित कमितीमा दुई जनाको अनिवार्य प्रतिनिधित्व गराउनु पर्नेछ। कार्यसमितिको पदावधि एक वर्षको रहने छ अर्थात् हरेक वर्ष नेतृत्व चयन गर्नुपर्दछ। कार्यसमितिमा निम्न लिखित पदाधिकारीहरू रहने छन्।

- (क) अध्यक्ष - १
- (ख) उपाध्यक्ष - १
- (ग) सचिव - १
- (घ) सह-सचिव - १
- (ङ) कोषाध्यक्ष - १

(च) सदस्यहरू २ देखि १० जना सम्म

(छ) सम्बन्धित विद्यालयको प्रधानाध्यापक - संरक्षक

(ज) सम्बन्धित विद्यालयको स्वास्थ्य, जनसंख्या र वातावरण पढाउने
शिक्षक - संयोजक

(झ) सम्बन्धित वडाको वडाध्यक्ष, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष,
गाउँपालिकाको शिक्षा शाखा प्रमुख र वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन
शाखा प्रमुख - सल्लाहकार

३.३. इको क्लव गठन गर्नको लागि कुनैपनि विद्यालयमा १५ जनाभन्दा बढी विद्यार्थी
संख्या हुनु पर्नेछ।

३.४. विद्यालयको पठनपाठनलाई असर नपर्ने गरी इको क्लवको बैठक मासिक
रूपमा अनिवार्य बस्नु पर्नेछ।

३.५. कार्यसमितिको छनौट एवं निर्वाचन विद्यालयले तोके वमोजिमको विधि अनुसार
हुनेछ।

३.६. कार्यसमितिको सदस्यहरूको छनौटको आधार:

(क) कक्षा १ देखि १२ सम्म अध्ययनरत विद्यार्थी तथा १८ वर्ष नपुगेको विद्यार्थी।

(ख) नेतृत्व गर्न सक्ने विद्यार्थी

(ग) दृढ इच्छा भएको विद्यार्थी

(घ) मिलनसार विद्यार्थी

(ङ) वातावरण प्रति सचेत विद्यार्थी

४. पदाधिकारीहरूको काम, कर्तव्य र अधिकार:

४.१. अध्यक्षको काम, कर्तव्य र अधिकार:

- (क) इको क्लवको बैठकको अध्यक्षता गर्ने।
- (ख) इको क्लवको सम्पूर्ण सम्पत्तिको संरक्षण, रेखदेख र नियन्त्रण गर्ने।
- (ग) आवश्यकता अनुसार पदाधिकारी र सदस्यहरूको जिम्मेवारी बाँडफाँड गर्ने।
- (घ) विद्यालय र समुदायमा गर्ने फोहरमैला व्यवस्थापन तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी कार्यको विद्यार्थीकातर्फबाट नेतृत्व गर्ने।
- (ङ) विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा गाउँपालिकालगायत अन्य सहयोगी निकायहरूसंग समन्वय गर्ने।

४.२. उपाध्यक्षको काम, कर्तव्य र अधिकार:

- (क) अध्यक्षको अनुपस्थितिमा अध्यक्षले गर्ने सम्पूर्ण काम गर्ने
- (ख) इको क्लवको हितको लागि अन्य काम गर्ने।

४.३. सचिवको काम, कर्तव्य र अधिकार:

- (क) अध्यक्षको निर्देशन अनुसार बैठक बोलाउने तथा छलफल हुने विषय सूची तयार गर्ने।
- (ख) दैनिक प्रशासनिक कार्य सञ्चालन तथा सदस्यहरूलाई क्लवको उद्देश्य प्राप्तिको निम्ति क्रियाशील गराउने।
- (ग) इको क्लवको हित हुने अन्य कार्य गर्ने।

४.४. सह-सचिवको काम, कर्तव्य र अधिकार:

- (क) सचिवलाई इको क्लवको प्रशासनिक काममा सहयोग गर्ने।
- (ख) सचिवको अनुपस्थितिमा सचिवले गर्ने सम्पूर्ण कार्य गर्ने।

(ग) इको क्लवको हित हुने अन्य कार्य गर्ने।

४.५. कोषाध्यक्षको काम, कर्तव्य र अधिकार:

(क) क्लवको जिन्सी तथा नगदको जिम्मा लिने र श्रेष्ठा खडा गरी राख्ने।

(ख) आर्थिक कारोबारको हिसाव किताव दुरुस्त राख्ने।

(ग) इको क्लवको हित हुने अन्य कार्य गर्ने।

४.६. सदस्यहरूको काम, कर्तव्य र अधिकार:

(क) सदस्यहरूले सधैं इको क्लवप्रति उत्तरदायी भई एक आपसमा भाइचाराको व्यवहार गरी क्लवको हित र कार्य सञ्चालनमा सधैं सहयोग गर्ने।

४.७. संरक्षक र सल्लाहकारको काम, कर्तव्य र अधिकार:

(क) इको क्लवका गतिविधि अगाडि बढाउन आवश्यक सल्लाह सुझाव दिने।

(ख) इको क्लवलाई दिगो रूपमा सञ्चालनका लागि आवश्यक सहजीकरण गर्ने।

(ग) इको क्लवबाट प्रस्तावित कार्यक्रम सञ्चालनका लागि श्रोत जुटाउन सहयोग गर्ने।

५. कोष सङ्कलन र सञ्चालन:

५.१. कोष संकलन: इको क्लवको आफ्नो छुट्टै कोष रहन्छ। कोष सङ्कलनका स्रोतहरू विभिन्न हुन सक्छन्। इको क्लवले आफूलाई आवश्यक पर्ने खर्चका लागि रकम सङ्कलन गर्ने स्रोतहरूको पहिचान र खोजी गर्नुपर्दछ। त्यस्ता स्रोतहरूबाट प्राप्त रकम कोषमा जम्मा गरी आवश्यकता अनुसार खर्च गर्नु पर्दछ। कोषका स्रोतहरू देहाय बमोजिम हुनेछ:

(क) सदस्य शुल्कबाट प्राप्त रकम,

(ख) विद्यालयबाट प्राप्त अनुदान रकम,

(ग) गाउँपालिकाबाट प्राप्त अनुदान रकम,

(घ) साँस्कृतिक कार्यक्रम, देउसी भैलो, चन्दा, चिठ्ठा आदिबाट प्राप्त रकम,

(ङ) अन्य सहयोगी संघ-संस्थाबाट प्राप्त सहयोग रकम,

५.२ कोषको सञ्चालन: इको क्लवको विभिन्न श्रोतबाट आफ्नो कोषको स्थापना गरेपछि इको क्लवको निर्णय बमोजिम मात्र खर्च गर्ने गरी विद्यालयकै खातामा जम्मा गरी छुट्टै हिसाव राख्नु पर्नेछ।

६. इको क्लवका क्रियाकलापहरू:

इको क्लवले वातावरण संरक्षण सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सक्छ। इको क्लवले दुई किसिमले आफ्नो कार्यक्रम सञ्चालन गर्दछ। पहिलो: स्थानीय वातावरणीय समस्याहरूमा केन्द्रित कार्यक्रम र दोस्रो: राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय तथा विश्वव्यापी वातावरणीय समस्याहरूबारे जानकारी हासिल गर्ने कार्यक्रम।

पहिलो किसिमका कार्यक्रमहरूमा विद्यार्थीहरू स-साना आयोजनाहरूमा प्रत्यक्ष सहभागी हुन्छन्। आफैँ काम गर्दछन्, ज्ञान आर्जन गर्दछन् र आफ्नो आनीबानीलाई वातावरणमैत्री बनाउँदै जान्छन्। दोस्रो किसिमका कार्यक्रमहरूमा विद्यार्थीहरू छलफल, प्रवचन, हाजिरीजवाफ, निबन्ध प्रतियोगिता, चित्रकला प्रतियोगिता वादविवाद प्रतियोगिता, वक्तृत्वकला, अध्ययन आदि माध्यमले वातावरणीय समस्याहरूबारे जानकारी हासिल गर्छन् र स्थानीयस्तरमा त्यस्ता समस्याहरूको प्रभाव कम गर्न सहयोग पुर्याउँछन्।

इको क्लवले आर्थिक स्रोत र समय अनुकूल हुने गरी जुनसुकै कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सक्छ। यस निर्देशिकामा साधारणतया सबै इको क्लवले गर्न सक्ने साझा क्रियाकलापहरूबारे चर्चा गरिएको छ।

इको क्लवले आफ्ना क्रियाकलापहरूलाई विद्यालयको अतिरिक्त क्रियाकलापसँग समन्वय गरेर अगाडि बढाउन सके बढी सहज हुन्छ। यसो भएमा इको क्लव विद्यालयकै एउटा अभिन्न अंग बन्दछ। यसले इको क्लवको दिगो र संस्थागत विकासमा सघाउ पुग्दछ। विद्यार्थीहरूको मुख्य लक्ष्य आफ्नो पढाइको सफलता हुने

भएकोले अध्ययन-अध्यापनमा बाधा नपुग्ने गरी क्लवले आफ्ना कार्यक्रमहरू तय गर्नुपर्दछ।

तर, इको क्लवका क्रियाकलापमा सहभागी विद्यार्थीहरूलाई पढाइमा अपेक्षित प्रगति गर्न अझ हौसला मिलेको अनुभव विद्यार्थी, शिक्षक तथा अभिभावकहरूसँग छ। त्यसैले इको क्लवका क्रियाकलापहरू विद्यार्थीहरूको पढाइमा बाधा पुर्याउन नभएर थप मद्दत पुर्याउनकै लागि हो भन्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्छ।

इको क्लवले आफ्ना कार्यक्रमहरू बनाउँदा सामान्यतया स्थानीय, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय तथा विश्वव्यापी समस्याहरूलाई ध्यानमा राख्नुपर्दछ। इको क्लवका धेरै जसो कार्यक्रमहरू स्थानीय समस्याहरूसँग सम्बन्धित भयो भने विद्यार्थीहरूमा आफ्नो गाउँठाउँमा भएका वातावरणीय समस्याहरू पहिचान गर्ने र तिनको समाधान गर्ने चेतना जागृत हुन्छ।

क्लवको नयाँ कार्यसमितिले पहिले थालिएका कामहरूलाई निरन्तरता दिने किसिमका कार्यक्रमहरूमा प्राथमिकता दिनुपर्छ। यसो गर्दा विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक, चन्दादाता, समर्थक तथा सहयोगी संघ-संस्थाले क्लवले गरेका कामहरूको महत्व बोध गर्न सक्तछन्।

इको क्लवका क्रियाकलापहरूले खुम्बु पासाडल्हामु गाउँपालिका क्षेत्रको वन संरक्षण, वन्यजन्तु र वनस्पतिका प्रजातिहरूको संरक्षण, जलवायुमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने तत्वको न्यूनीकरण र विषादी-प्रदुषण न्यूनीकरणमा सघाउ पुर्याउनु पर्दछ।

६.१. स्थानीय सरोकारका कार्यक्रमहरू:

मुख्य रूपमा इको क्लवले स्थानीय सरोकारका वातावरणीय समस्याहरूमा आफूलाई केन्द्रित गर्नु पर्दछ। सबैभन्दा पहिले आफ्नो विद्यालय परिसरको वातावरणलाई स्वच्छ र प्राकृतिक बनाएर क्लवले आफ्नो महत्व प्रदर्शन गर्न सक्दछ। स्थानीय स्तरका समस्याहरू पहिचान गरी इको क्लवले सामान्यतया निम्न क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न सक्तछ:

(क) विद्यालय परिसरमा हरियाली बढाउन वृक्षारोपण गर्ने र फूलबारी निर्माण गर्ने,

- (ख) विद्यालय हाता सफा राखे र उत्पन्न हुने फोहोर व्यवस्थित रूपमा विसर्जन गर्ने व्यवस्था गर्ने,
- (ग) स्थानीय वातावरणीय समस्याहरू पहिचान गरी छलफल, प्रवचन र अन्तरक्रिया जस्ता कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने,
- (घ) खेर जाने कागजका बट्टा, टुक्राटुकी र यस्तै अन्य वस्तुहरू प्रयोग गरेर सजावटका सामानहरू बनाउने प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने, खेर गएका कागज, प्लाष्टिक, धातु इत्यादि सङ्कलन गरी पुनः प्रयोग गर्ने,
- (ङ) कहिलेकाहीं नजिकको निकुञ्ज, आरक्ष तथा संरक्षण क्षेत्रको छोटो भ्रमणको आयोजना गर्ने
- (च) विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो घर करेसा सफा राख्न र फूलबारी प्रोत्साहन गर्ने र यसबारे प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने,
- (छ) आफ्नो वरिपरि भइरहको वनजङ्गलको विनाश, संरक्षित वन्यजन्तु, जलचर र चराचुरुङ्गीको शिकार आदि रोक्न वा कम गर्न मानिसहरूलाई सचेत गराउने र कहिलेकाहीं जनचेतनाका लागि र्याली, सभा, प्रवचनजस्ता कार्यक्रमहरूको आयोजना गर्ने,
- (ज) मानिसका हरेक क्रियाकलापहरूलाई आफ्नो वरिपरिको वातावरणीय अवस्थसँग जोडेर हेर्ने र यसबारे अरूलाई सम्झाउने,
- (झ) आफ्नो वरिपरिका गुम्बा, मानी, मठमन्दिर, पाटीपौवा, धारा, चौतारा, नदीनाला, पोखरी र यस्तै अन्य सार्वजनिक स्थलहरू सफा राख्न मानिसहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने,
- (ञ) स्थानीय कलकारखाना तथा उद्योगधन्दाहरूबाट निस्कने फोहोर नदीनाला वा सार्वजनिक स्थलमा फाल्ने गरिएको छु भन्ने व्यवस्थित रूपमा फोहोर विसर्जन गर्न गराउन सम्बन्धित निकायहरूमा अनुरोध गर्ने,

- (ट) प्लास्टिकको प्रयोग कम गर्ने अभियान थाल्ने। हाटबजार जाँदा जुट वा कपडाको झोला बोक्ने, किनमेलका सामान प्लास्टिकका थैलामा पोको नपार्ने र छरछिमेकमा प्लाष्टिकको प्रयोग कम गर्न सिकाउने,
- (ठ) स्थानीय, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका वातावरणीय समस्याहरूको जानकारी दिने किसिमको भित्ते पत्रिका प्रकाशित गर्ने,
- (ड) विभिन्न संघ-संस्थाहरूद्वारा आव्हान गरिएका संरक्षणसम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा सहाभागी हुने,
- (ढ) स्थानीय संघ-संस्था र अन्य इको क्लवहरूसँग मिलेर संयुक्त कार्यक्रमहरूको आयोजना गर्ने,
- (ण) गाउँपालिका र स्थानीय निकायहरूद्वारा स्थानीय वातावरणीय समस्याहरू समाधानका विषयमा के-कस्ता कामहरू भइरहेका छन् सो बारे जानकारी लिने, र आवश्यक सुझाव प्रस्तुत गर्ने,
- (त) विविध किसिमका स्थानीय वातावरणीय समस्याहरूको पहिचान गर्न एक आपसमा छलफल गर्ने र इको क्लवको भूमिका निर्धारण गर्ने,
- (थ) वातावरण संरक्षणमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्न तथा वातावरणका विभिन्न पक्षबारे विद्यार्थी र समुदायलाई जानकारी दिन सडक नाटक वा स्टजे नाटक तयार गरेर प्रदर्शन गर्ने।
- (द) विद्यालय वरपरका प्राकृतिक (वन्यजन्तु, वनस्पति, नदीनाला, तालतलैया, धाराकुवा, पहाडपर्वत इत्यादि) र साँस्कृतिक (गुम्बा, मानी, मठमन्दिर, पाटीपौवा, परम्परागत नृत्य, बाजागाजा इत्यादि) सम्पदाका बारेमा अध्ययन-अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार पार्ने र त्यसमाथि छलफल, अन्तरक्रिया, प्रवचन आदिको आयोजना गर्ने,
- (ध) जनचेतना अभिवृद्धिका लागि जानकारीमलूक पोष्टरहरू तयार गर्ने,
- (न) विद्यालयहाता तथा आफ्नो गाउँघरमा रहेका विभिन्न जातका विरुवाहरूमा तिनीहरूको परिचय खुल्ने जानकारी लेखेर टाँस्ने वा झुण्ड्याउने। यसो गर्न

आवश्यकता अनुसारको नापमा टिनका पाता प्रयोग गर्नुपर्छ। परिचयमा विरुवाको प्रकार (सपुष्पक-अपुष्पक), परिवार, अंग्रेजी नाम, स्थानीय नाम, वैज्ञानिक नाम इत्यादि समावेश गर्नुपर्छ।

(प) पुरानो कागजलाई पुनर्उत्पादन (Recycle) गरी तिनीहरूबाट सजावटका सामान, फाइल, शुभकामना कार्ड इत्यादि बनाउने र यस्तो प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने।

आफ्नो ठाउँका समस्याहरूका आधारमा उपर्युक्त क्रियाकलाप मध्येबाट वा यस्तै खालका अन्य क्रियाकलापहरू क्लवले सञ्चालन गर्न सक्तछ।

६.२. राष्ट्रिय सरोकारका कार्यक्रमहरू:

राष्ट्रियस्तरमा देखिएका वातावरणीय समस्याका बारेमा जानकारी लिई त्यसतर्फ सचेत हुन विद्यार्थीहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने काम इको क्लवले गर्न सक्दछ। राष्ट्रिय स्तरका वातावरणीय समस्याहरूका सम्बन्धमा क्लवले निम्न अनुसारका काम गर्न सक्तछ:

(क) मुलुकमा रहेका राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष र संरक्षण क्षेत्र आदिका बारेमा जानकारी लिने र अध्ययन गर्ने,

(ख) आफ्नो देशका तालतलैया, नदीनाला र अन्य सिमसार क्षेत्र तथा घाँसेक्षेत्र (Grassland) का बारेमा जानकारी लिने र तिनको महत्व तथा स्थितिका बारेमा अध्ययन गर्ने,

(ग) मुलुकमा देखिएको प्रदूषण समस्या (ध्वनि, वायु, जल, थल आदि) का बारेमा जानकारी लिने,

(घ) स्थानीय, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय वातावरणीय समस्याहरूमा केन्द्रित रहेर प्रवचन, वादविवाद, हाजिरीजवाफ, चित्रकला, निबन्ध लेखन, कविता, कथा, गीत लेखन र गायन आदि प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्ने,

(ङ) प्राकृतिक स्रोत संरक्षण र तिनको उपयोगका बारेमा विकसित हुँदै गएका अवधारणाहरू बारे जानकारी लिने,

(च) वातावरणीय समस्या र वातावरण सुधारका प्रयासका सम्बन्धमा पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचारहरू सङ्कलन गरी अवलोकन गर्ने,

- (छ) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मनाइने कार्यक्रमहरू, जस्तै विश्व वातावरण दिवस, विश्व खानेपानी दिवस, विश्व सिमसार दिवस, विश्व धुम्रपानरहित दिवस आदि अवसरमा विभिन्न कार्यक्रम, प्रतियोगिता तथा र्यालीको आयोजना गर्ने,
- (ज) आफ्नो देशको वन, वन्यजन्तु र वातावरणको समग्र स्थितिका बारे सम्बन्धित निकायहरूबाट जानकारी लिने र अध्ययन गर्ने,
- (झ) आफ्नो देशमा रहेका संकटापन्न जीव र वनस्पतिका बारे जानकारी लिई तिनीहरूको वर्तमान स्थिति, महत्व र संभावित भविष्यका बारेमा जानकारी प्रवाह गर्ने,
- (ञ) मुलुकमा भइरहेका संरक्षण क्रियाकलापका बारे जानकारी लिने,
- (ट) वन विनाश, वन्यजन्तु शिकार, वनस्पति र वन्यजन्तुका आखेटोपहारको अवैध ओसारपसार र बिक्री वितरण सम्बन्धी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानून बारे सम्बन्धित विशेषज्ञको सहयोगमा प्रवचनको आयोजना गर्ने,
- (ठ) वन, वन्यजन्तु र मानवबीचको अन्योन्याश्रित सम्बन्धका बारेमा सम्बन्धित विशेषज्ञको सहयोगमा प्रवचनको आयोजना गर्ने।

६.३. अन्तर्राष्ट्रिय तथा विश्वव्यापी सरोकारका कार्यक्रमहरू:

विश्वकै मानव जातिलाई कुनै न कुनै दृष्टिकोणले वातावरणीय रूपमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने खालका साझा समस्याहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय समस्याको रूपमा लिने गरिएको छ। यस्ता समस्याहरूमा ओजोन तहको विनाश, जलवायु परिवर्तन, समुन्द्री सतहमा वृद्धि, पृथ्वीको तापक्रम वृद्धि, वनस्पति र वन्यजन्तुको लोप, क्षेत्रीय एवं सीमावर्ती सवालहरू (वन्यजन्तुको विचरण, बसाइँसराइ, बाढी पहिरोको असर आदि) पर्दछन्।

नेपालको सन्दर्भमा हिमतालको विष्फोट, हिमरेखामा परिवर्तन (हिउँको परिमाणमा कमी) हुने समस्याहरू प्रमुख रहेका छन्।

यी साझा समस्याहरूको समाधानको लागि विश्व समुदायको साझा दायित्व रहने कुरामा विश्वका मानिसहरू सचेत हुँदै गइरहेका छन्। यस्ता विषयहरूको जानकारी सरकारी निकायहरू, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघ-संस्था, पुस्तक तथा पत्रपत्रिकामा

प्रकाशित लेख आदिबाट पाउन सकिन्छ। यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय वातावरणीय समस्याहरूका विषयमा इको क्लवले निम्न क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न सक्तछः

- (क) अन्तर्राष्ट्रिय तथा विश्वव्यापी वातावरणीय समस्याहरू के के हुन्, तिनका प्रमुख कारणहरू के के हुन् र तिनको समाधानका लागि के कस्ता प्रयासहरू भइरहेका छन् भन्ने विषयमा जानकारी लिने,
- (ख) सम्बन्धित विज्ञको सहयोगमा प्रवचन, अन्तरक्रिया तथा छलफल जस्ता कार्यक्रमको आयोजना गर्ने, यस्ता समस्याहरूका बारेमा पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचार तथा लेख रचनाहरू सङ्कलन गरी समाचार अवलोकन पाटी तथा भित्तेपत्रिकामा समावेश गर्ने,
- (ग) यस्ता समस्याहरूमा केन्द्रित रहेर प्रवचन, चित्रकला, वक्तृत्वकला, निबन्ध आदि प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने,

७. नमूना क्रियाकलापहरूः

७.१. विद्यालय हाताको सरसफाइ

स्वस्थ वातावरणको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष सरसफाइ पनि हो। मानिसका अनेक क्रियाकलापबाट नै फोहोर उत्पन्न हुन्छ। उत्पन्न फोहोरको उचित व्यवस्थापन गरेर आफ्नो परिसर सफा सुगन्ध राख्न मानिसको आफ्नै कर्तव्य हो।

हरेक घरबाट फोहोर उत्पन्न हुन्छ। उद्योग धन्दा, कलकारखानाहरू फोहोर उत्पन्न हुने प्रमुख ठाउँहरू हुन्। विद्यालय पनि धेरै संख्यामा मानिसको उपस्थिति हुने ठाउँ हो। विद्यार्थीहरूका क्रियाकलापले विद्यालय परिसरमा अनेक किसिमका फोहोरहरू जम्मा हुन्छन्।

फोहोर प्रदुषणको स्रोत हो। फोहोरले जमिन, पानी, हावा सबलाई प्रदुषित बनाउँछ। उद्योग, कलकारखानाहरूमा प्रयोग हुने रसायन, रङ्ग, इन्धन आदिले विभिन्न किसिमका प्रदुषण फैलाइरहेका हुन्छन्। घर, विद्यालयबाट निस्कने फोहोर पनि बिस्तारै जम्मा हुँदै गएपछि त्यसले प्रदुषण फैलाउँछ। प्रदुषणले प्राकृतिक वातावरणमा हास ल्याउँछ जसले मानिसको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव पर्दछ।

फोहोरका स्रोतहरू, फोहोरको व्यवस्थापन तथा फोहोरबाट वातावरण र मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावका सबै पक्ष बारे यहाँ चर्चा गरिएको छैन। विद्यालय हातामा जम्मा हुने फोहोरको व्यवस्थापनमा इको क्लवले गर्नसक्ने योगदान बारे यहाँ संक्षेपमा चर्चा गरिएको छ।

सामान्यतया विद्यालय हातामा कुहिने र नकुहिने गरी दुई किसिमको फोहोर जम्मा हुन्छन्। कुहिने फोहोरहरूमा फलफूलका टुक्रा, बोक्रा, कोया, खाजामा बढी भएको खानेकुरा, कागतका टुक्रा, झारपात आदि पर्दछन्। नकुहिने फोहोरमा बिस्कुट, चाउचाउ, चक्लेट आदिका खोल, प्लाष्टिकका झोला, पानीका बोतल, बिग्रिएका कलम, सिसाकलम, डटपेन, सीसा आदि पर्दछन्।

विद्यालय हातामा जम्मा हुने यस प्रकारका फोहोरहरूलाई व्यवस्थित रूपमा तह लगाउनमा इको क्लवले योगदान गर्न सक्तछ। इको क्लवले विद्यालय हाताको सरसफाइलाई आफ्नो नियमित कार्यक्रममा समावेश गर्नु पर्दछ। सरसफाइ मानव सभ्यताको प्रतिक हो। विद्यालयमा अध्ययनरत विभिन्न उमेर समूहका (विशेष गरी स-साना बालबालिका) विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो परिसरको आफैले सरसफाइ गर्न सिकाउनमा इको क्लवले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्तछ।

विद्यालय हाता कसरी सफा राख्ने ?

विद्यालय हाता सफा राख्न दुई किसिमको तरिका अपनाउन सकिन्छ। पहिलो फोहोर नियन्त्रण गर्ने अर्थात् फोहोर हुन नदिने र दोस्रो टुङ्गोमा पुर्याएर फोहोर जम्मा गर्ने।

पहिलो तरिकामा विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय हातामा जथाभावी फोहोर नगर्न प्रेरित गर्नुपर्छ। यसका निमित्त खानेकुराहरू खेर नफाल्ने, प्लाष्टिकमा प्याक गरिएका खाने कुराको प्रयोग कम गर्ने, कागत नच्यात्ने आदि कुरामा विद्यार्थीहरूलाई अभिप्रेरित गर्नु पर्दछ। यसले फोहोरको मात्रा कम हुन सहयोग पुग्दछ र विद्यार्थीहरूमा जथाभावी फोहोर गर्नु हुन्न भन्ने चेतना समेत जागृत हुन्छ।

दोस्रो तरिकामा विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो क्रियाकलापबाट उत्पन्न फोहोरलाई ढ्वाङमा फाल्ने वा घरमा फिर्ता गर्नेतर्फ प्रेरित गर्नुपर्छ। यसका लागि इको क्लवले विद्यालय हाताभित्र उपयुक्त ठाउँहरूमा केही ढ्वाङहरू राख्नुपर्दछ। कुहिने र नकुहिने फोहोरका

लागि अलग अलग ढ्वाड राख सके फोहोर छुट्याइरहनु पर्ने झन्झट पर्दैन। विद्यार्थीहरूलाई आफूसँग भएको फोहोर ढ्वाडमा फाल्न प्रेरित गर्नुपर्छ।

ढ्वाडमा जम्मा भएको फोहोर के गर्ने ?

ढ्वाडमा जम्मा भएको फोहोरलाई कसरी व्यवस्थित गर्ने भन्ने प्रश्न निकै गहन छ। विद्यालय हातामा फोहोरबाट मल बनाउने वा अन्य तरिकाले सदुपयोग गर्ने काम गर्न सहज र उपयुक्त नहुन सक्छ। सबै काम गर्न संभव पनि हुँदैन। तर ढ्वाडमा जम्मा भएको फोहोरलाई व्यवस्थित गर्ने काम इको क्लवले गर्नु पर्दछ।

कुहिने फोहोरहरूलाई विद्यालय हाताको एउटा कुनामा खाडल खनेर गाड्न सकिन्छ। अथवा, नजिकमा कृषक छिमेकी भए मल बनाउने प्रयोजनका लागि दिन सकिन्छ। ग्रामीण क्षेत्रमा यसो गर्न सहज हुन्छ। नजिकै प्राङ्गरिक मल बनाउने ठाउँ छ भने त्यहाँ दिन सकिन्छ। कुहिने फोहोरलाई एउटा निश्चित समयमा तह लगाउने व्यवस्था गर्न सकिन्छ। गाउँपालिकाको फोहोर व्यवस्थापन गर्ने निकायलाई पनि यस्तो फोहोर जिम्मा लगाउन सकिन्छ। नकुहिने फोहोरले जमिनलाई दीर्घकालीन रूपमा प्रदुषित गराउँछ। नकुहिने वस्तुहरू यत्रतत्र छरिएर हुने प्रदुषणलाई ठोस प्रदुषण (Solid Pollution) पनि भनिन्छ। ढ्वाडमा जम्मा भएको नकुहिने फोहोर तह लगाउन सजिलो छैन। यसलाई खाल्डो खनेर पुर्नु पनि हुँदैन। यस्तो फोहोर पुनः प्रयोग (Reuse) गर्ने वा पुनःउत्पादन (Recycle) का लागि पठाउन सकिन्छ। यो नै सबैभन्दा राम्रो उपाय हो। यस्तो फोहोर जम्मा गरेर पुनःउत्पादनका लागि पुराना वस्तु सङ्कलन गर्ने मानिस वा त्यस्ता व्यावसायीहरूलाई दिने व्यवस्था मिलाउन सकिन्छ। माथि उल्लेख गरिएका फोहोरका अतिरिक्त विद्यालयका भित्ता अनावश्यक रूपमा कोर्ने वा अरू तरिकाले फोहोर पार्ने प्रवृत्ति निरूत्साहित गर्नु पर्दछ।

विद्यालयहाता सरसफाइको महत्व

सरसफाइको महत्व अत्यन्त ठूलो छ। विद्यार्थी भाइबहिनीहरूलाई यस बारेमा धेरै जानकारी पनि छ। यहाँ विद्यालय हाता सरसफाइ गर्ने इको क्लवको नियमित कार्यक्रमको महत्वका बारेमा उल्लेख गरिन्छः

(क) विद्यार्थीहरूमा कम फोहोर उत्पन्न गर्ने बानी बस्दछ,

(ख) विद्यालयमा बसेकोबानी र सिकेको सीपले विद्यार्थीलाई आफ्नो घर सफा राख्ने बानी बसाउँछ। यसले व्यक्तिगत र सामुदायिक सरसफाइमा दूरगामी प्रभाव पार्दछ।

७.२. वृक्षारोपण र बगैँचा निर्माण

वृक्षारोपण

इको क्लवले आफ्नो विद्यालय परिसरमा हरियाली बढाउने काम पनि गर्न सक्दछ। इको क्लवका सदस्यले आफ्नो फुर्सदको समय विद्यालय परिसरमा हरियाली बढाउन र बगैँचा (फूलबारी) निर्माण गर्न सदुपयोग गर्नु पर्दछ।

अधिकांश विद्यालयहरूको केही न केही कम्पाउण्ड अर्थात आफ्नो जग्गा रहन्छ। ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयहरूको त निकै क्षेत्रफल आफ्नो स्वामित्वमा रहेको हुन्छ। शहरी क्षेत्रका पनि धेरै विद्यालयहरूमा खाली जमिन वा खाली ठाउँ हुन्छ। त्यस्तो खाली ठाउँमा वृक्षारोपण गरेर हरियाली बढाउन सकिन्छ। रूख विरूवाको महत्वका बारेमा यहाँ धेरै चर्चा गरिरहनु पर्दैन। विद्यार्थी भाइबहिनीहरूले यस बारेमा धेरै जानकारी हासिल गरेका हुन्छन्। विद्यालय हाताको खाली ठाउँमा रूखविरूवा रोप्ने योजना इको क्लवले बनाउनु पर्दछ। ठाउँ अनुसार उपयुक्त जातको विरूवा छनौट गरी उपयुक्त मौसममा रोपण गर्नु पर्दछ।

यस काममा इको शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई आवश्यक सहयोग र सुझाव दिनुपर्दछ। विरूवा रोप्नुभन्दा पहिले कुन-कुन जातका कतिवटा विरूवा रोप्ने भन्ने बारेमा स्पष्ट योजना इको क्लवले बनाउनु पर्दछ। शिक्षकको सल्लाहमा बनाइएको योजना अनुरूप नजिकको नर्सरीबाट विरूवा प्राप्त गर्नु पर्दछ। विद्यालय हातामा रोप्ने विरूवा धेरै अग्लो नहुने र शोभाञ्जन (Ornamental) हुनु उपयुक्त हुन्छ।

विरूवा रोपेपछि अर्को महत्वपूर्ण काम त्यसको संरक्षण हो। रोपेर मात्र इको क्लवको जिम्मेवारी पूरा हुँदैन। रोपिएको विरूवालाई संरक्षण दिएर हुर्काउनु पर्दछ। यसका लागि समय समयमा विरूवामा सिँचाई गर्ने, गोडमेल गर्ने, मल हाल्ने तथा वरिपरि बारेर नष्ट हुनबाट जोगाउने काम गर्नु पर्दछ। रोपिएका विरूवाहरू हुर्काउन इको क्लवले आफ्ना सदस्यहरूको समूह बनाई प्रत्येक समूहलाई एउटा विरूवा जिम्मा

लगाउनु पर्दछ। यसो गर्दा आ-आफ्नो समूहको विरुवा हुर्काउन समुचित ध्यान पुग्दछ।

विद्यालय हातामा सधैंभरि वृक्षारोपण गरिरहनु पर्ने आवश्यकता पर्दैन। एक पटक विरुवा हुर्काएपछि त्यो धेरै वर्षसम्म रहन्छ। तर, शोभाञ्जन विरुवाहरूलाई समय-समयमा काँटछाँट गर्ने र राम्रो बनाउने काम गरिरहनुपर्छ।

बगैंचा (फूलबारी)

वृक्षारोपणसँगै इको क्लवले बगैंचा (फूलबारी) बनाउने काम पनि गर्न सक्दछ। ठूला रूख हुने विरुवा रोप्ने ठाउँ नहुने विद्यालयहरूमा इको क्लवले फूलबारी निर्माण गरेर विद्यालयलाई सुन्दर र मनमोहक बनाइराख्न सक्दछ। फूलबारी बनाउनु शहर

र ग्रामीण दुवै क्षेत्रका विद्यालयहरूमा उपयुक्त हुन्छ।

फूलका विरुवाहरू रोप्न थाल्नु अघि इको क्लवले ठाउँको उपयुक्त छनोट गर्नुपर्छ। थोरै सानो र साँघुरो ठाउँमा पनि चिटिक्क परेको बगैंचा बनाउन सकिन्छ। विद्यालय हातामा एक भन्दा बढी ठाउँहरूमा स-साना बगैंचाहरू पनि बनाउन सकिन्छ। ठाउँको छनोट गरेपछि माटो तयार गरेर मौसम अनुसारका फूल र अन्य शोभाञ्जन (Ornamental) विरुवाहरू रोप्नु पर्दछ। बगैंचामा रोप्ने विभिन्न जातका विरुवाहरू विद्यार्थीहरूका घरबाट पनि सङ्कलन गर्न सकिन्छ। प्रायःजसो घरहरूमा कुनै न कुनै जातको फूल वा शाभोञ्जन विरुवा रोपिएकै हुन्छ।

बगैंचा बनाउन विरुवाहरू रोपिसकेपछि तिनलाई हुर्काउन पनि उत्तिकै मेहनत गर्नुपर्छ। इको क्लवका सदस्यहरूको समूह बनाएर बगैंचाको हेरचाह गर्नुपर्दछ। गोडमेल, सिँचाई, घेराबार लगायतका काम गरेर हरेक समूहले आ-आफ्नो बगैंचा हुर्काउनु पर्दछ। यसका लागि हरेक समूहले समयको चाँजोपाँजो राम्ररी मिलाउनु पर्दछ।

एकचोटी कल्पना गरौं त यसरी बनाइएको बगैंचामा फुलेका फूलहरूले विद्यार्थी भाइबहिनी, अभिभावक, शिक्षकहरूलाई कति रोमाञ्चक बनाउँदो हो।

गमला बगैँचा

फूलबारी बनाउने वा वृक्षारोपण गर्ने ठाउँ नहुने विद्यालयमा इको क्लवले गमला बगैँचा पनि बनाउन सक्दछ। विद्यालय भवनका खाली ठाउँहरू, बरन्डा वा यस्तै किसिमका उपयुक्त ठाउँहरूमा गमला राखेर फूल र अन्य शोभाञ्जन विरुवाहरू हुर्काउन सकिन्छ। यस्ता गमलाहरूलाई कक्षाकोठा, कार्यालय वा यस्तै अन्य ठाउँहरूमा राखेर विद्यालयको सौन्दर्य बढाउन सकिन्छ। यस कामका लागि पनि इको क्लवका सदस्यहरूको समूह निर्माण गरेर कुन समूहले कतिवटा गमलामा विरुवा हुर्काउने र संरक्षण गर्ने भन्ने निश्चित गर्न सकिन्छ। यसो गर्दा राम्ररी विरुवा हुर्काउने समूहलाई पुरस्कृत पनि गर्न सकिन्छ।

फाइदा

वृक्षारोपण गर्ने र बगैँचा बनाउने जस्ता कामहरू आफैँमा महत्वपूर्ण छन्। यसबाट प्राकृतिक सौन्दर्य बढ्छ र विद्यालय परिसर हरियाली हुन्छ। यसका अतिरिक्त यसबाट निम्न फाइदाहरू पुग्दछन्

- (क) विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो घर वरिपरि पनि विरुवा रोप्ने र बगैँचा बनाउने प्रेरणा मिल्दछ,
- (ख) केही न केही काम गरिरहने बानीको विकास हुन्छ,
- (ग) अभिभावक र छरछिमेकमा पनि विद्यार्थीको कामको सकारात्मक प्रभाव पर्दछ र त्यसले गाउँघरमा हरियाली वृद्धि गर्न सघाउ पुर्याउँछ।

७.३. प्रकृति भ्रमण

इको क्लवका लागि प्रकृति भ्रमण (Nature Walk) एउटा महत्वपूर्ण र नभइ नहुने पक्ष हो। प्रकृति संरक्षणको अभियानमा सक्रिय हुनेहरू समय-समयमा प्रकृति भ्रमणमा गइरहनु आवश्यक हुन्छ।

के हो प्रकृति भ्रमण ?

आफू वरपरका प्राकृतिक क्षेत्रको भ्रमण गर्ने र तिनको अवस्था, विशेषता र महत्वका बारेमा आफैँले अनुभव गर्ने कार्यलाई प्रकृति भ्रमण भनिएको हो। यस्तो भ्रमण

नजिकैका वनक्षेत्र, घाँसेचौर, नदी, ताल तलैया, सिमसार र विशेष महत्व राखे प्राकृतिक क्षेत्रहरूमा गर्न सकिन्छ। यस्ता ठाउँहरूका अतिरिक्त राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र आदि जस्ता संरक्षित क्षेत्रहरू प्रकृति भ्रमणका लागि उपयुक्त क्षेत्रहरू हुन्।

भ्रमणको उद्देश्य:

सामान्यतया हामी जुनसुकै बेला प्रकृति भ्रमणमा जान सक्छौं। सामान्य हिंडुल गर्दा वा कुनै काम विशेषले यात्रा गर्दा पनि हामीले प्राकृतिक क्षेत्रको भ्रमण गरिरहेका हुन्छौं। यस अतिरिक्त हामी मनोरञ्जनका उद्देश्यले पनि प्रकृति भ्रमण गर्न रुचाउँछौं। तर यस्ता भ्रमणहरू संरक्षण शिक्षाका उद्देश्यले आयोजना गरिएका हुँदैनन् र उद्देश्यमूलक हुँदैनन्। इको क्लवले आयोजना गर्ने प्रकृति भ्रमण भने उद्देश्यमूलक र संरक्षण शिक्षा प्राप्ति प्रति उन्मुख हुनुपर्दछ। उद्देश्य र आशातित उपलब्धिहरू स्पष्ट गरेर मात्र भ्रमणको आयोजना गर्नु पर्दछ। कुनै विषयमा पढेर वा सुनेर जानकारी प्राप्त गर्नुभन्दा प्रत्यक्ष देखेर र आफैले अनुभव गरेर जानकारी प्राप्त गर्नु बढी प्रभावकारी हुन्छ। सामान्यतया प्रकृति भ्रमणका उद्देश्यहरू निम्न बमोजिम हुन्छन्।

- (क) कुनै प्राकृतिक क्षेत्रको वातावरणीय विशेषता र महत्वका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नु,
- (ख) प्राकृतिक वातावरणलाई प्रत्यक्षरूपमा अवलोकन गर्नु,
- (ग) प्राकृतिक क्षेत्रका जीवजन्तु र वनस्पतिका बारेमा जानकारी हासिल गर्नु,
- (घ) कुनै प्राकृतिक क्षेत्र र त्यस वरपरका मानिसहरूको अन्तरसम्बन्ध र त्यसमाथि परेको प्रभाव बारे जानकारी लिनु।

भ्रमणको समय

कुनै प्राकृतिक क्षेत्रको भ्रमण गर्न कुन मौसम वा समय बढी उपयुक्त हुन्छ भन्ने बारेमा राम्रोसँग ध्यान पुर्याउनु पर्छ। भ्रमणमा गएपछि त्यसका उद्देश्यहरू पनि पूरा हुनु पर्दछ। प्रकृति भ्रमणमा जानुपूर्व त्यहाँको वातावरणीय अवस्थाका बारेमा सकेसम्म बढी जानकारी प्राप्त होस् भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखेर भ्रमणको समय निर्धारण गर्नुपर्दछ।

जाडो, गर्मी, वर्षा र भ्रमण गर्ने ठाउँको विशेषताका आधारमा भ्रमण योजना बनाउनु पर्दछ।

भ्रमण योजना र व्यवस्थापन

भ्रमणमा निस्कनुपूर्व राम्रोसँग भ्रमण योजना बनाउनुपर्छ। भ्रमण योजना बनाउन र उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुर्याउने जिम्मा इको शिक्षकले लिनुपर्दछ। इको शिक्षकको सहयोग र कुशलताले मात्र भ्रमण सफल हुन सक्तछ। विद्यार्थीहरूलाई लिएर भ्रमणमा निस्कनुपूर्व भ्रमण गर्ने क्षेत्रका बारेमा इको शिक्षकले आवश्यक जानकारी प्राप्त गर्नु पर्दछ। सकेसम्म इको शिक्षकले एकपटक प्रारम्भिक भ्रमण गरेर जानकारी हासिल गर्नु बढी उपयुक्त हुन्छ। यसो गरियो भने भ्रमण व्यवस्थापन सहज हुन्छ।

भ्रमण अवधि

भ्रमण गरिने क्षेत्रको दूरी, भौगोलिक अवस्था, उपलब्ध सुविधा (खाने, बस्ने), यातायात आदिका आधारमा विद्यार्थी संख्या र भ्रमण अवधि निर्धारण गर्नुपर्दछ। यस्तो भ्रमण भद्रा र धेरै लामो हुनुहुँदैन। भ्रमण क्षेत्रको विशेषताका आधारमा एक दिन (बिहान गएर साँझमा फर्कने), दुई दिन एक रात (एक रात बस बस्ने) वा दुई रात तीन दिन (दुई रात बास बस्ने) आदि अवधि निर्धारण गर्नु पर्दछ। यसभन्दा लामो भ्रमण भद्रा हुन्छ र व्यवस्थापनमा पनि कठिनाइ उत्पन्न हुन्छ। भ्रमण अवधि निर्धारण गर्दा सहभागी हुने विद्यार्थीहरूको उमेरलाई पनि ध्यान दिनुपर्दछ। स-साना भाइबहिनीहरूलाई एक दिन वा दुई दिन एक रातभन्दा बढीको भ्रमणमा नलैजानु राम्रो हुन्छ।

आवश्यक सामग्री

भ्रमण गर्ने क्षेत्रको प्राकृतिक विशेषता र भ्रमण अवधिको आधारमा आवश्यक सामग्रीहरूको व्यवस्था गर्नु पर्दछ। खाने र बास बस्ने ठाउँ र सो सम्बन्धी सुविधा अनुसार सामग्री, लगाउने लुगा, ओढ्ने ओछ्याउने लुगा आदि सामग्रीहरूको उचित व्यवस्था गर्नु पर्दछ। रात बस्ने भ्रमणमा आवश्यक उज्यालोको पनि राम्रो प्रबन्ध गर्नु पर्दछ। हरेक सहभागीसँग आफ्नो टर्चलाइट र अन्य आवश्यक सामग्रीहरू हुनु

पर्दछ। आवश्यकता अनुसार क्यामेरा, दूरविन (Binocular), कापी कलम बोक्नु पर्दछ।

अवलोकन प्रतिवेदन

इको क्लवले गर्ने भ्रमण संरक्षण शिक्षा भ्रमण हो अर्थात यो पूर्ण रूपमा शैक्षिक भ्रमण हो। यस्ता भ्रमणले निश्चित उद्देश्यहरू हासिल गर्नुपर्दछ। विद्यार्थीहरूले उद्देश्य अनुरूप अवलोकन गरी जानकारी हासिल गर्नुपर्दछ। अन्त्यमा विद्यार्थीले अवलोकन प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्दछ। सहभागी विद्यार्थीहरूले कुन-कुन शीर्षकमा प्रतिवेदन तयार गर्ने भन्ने बारे पहिले नै निश्चित गर्नु पर्दछ। यसमा इको शिक्षकले सहयोग पुर्याउनु पर्दछ। भ्रमणपछि कतिवटा प्रतिवेदन तयार गर्ने हो सो आधारमा समूह बनाउनु पर्दछ। हरेक समूहले आफूले तयार पार्ने प्रतिवेदनको शीर्षकका आधारमा आफूलाई निर्देशित गर्नु पर्दछ। जस्तो: कुनै एउटा वनक्षेत्रको भ्रमण गरिदैछ भने त्यहाँ पाइने वनस्पति, स्तनधारी जनावर, चरा, मानवीय क्रियाकलापको प्रभाव (अतिक्रमण, फडानी, चरिचरन, डढेलो आदि), प्राकृतिक विशेषता आदिका बारेमा छुट्टाछुट्टै अवलोकन प्रतिवेदन तयार गर्न सकिन्छ।

भ्रमण पूरा गरेर फर्किएपछि निश्चित समयभित्र प्रतिवेदन तयार गरी सबै सहभागी, शिक्षक र अन्य विद्यार्थी एवं सम्भव भए अभिभावकहरू समेतको उपस्थितिमा अवलोकन प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नु पर्दछ।

स्रोत व्यक्ति

प्रकृति भ्रमणमा स्रोत व्यक्तिको निकै ठूलो महत्व हुन्छ। यस्तो भ्रमणमा इको शिक्षक नै मुख्य स्रोत व्यक्ति हुनु पर्दछ। शिक्षक बाहेक भ्रमण गरिने क्षेत्रका बारेमा जानकारी राख्ने गाउँले, वातावरण, विज्ञान, सामाजिक शिक्षा पढाउने शिक्षक प्राकृतिक क्षेत्रका अध्येता जस्ता व्यक्तिहरूलाई पनि स्रोत व्यक्तिका रूपमा भ्रमणमा सहभागी गराउन सकिन्छ। कुनै संरक्षित क्षेत्रको भ्रमण गर्न लागिएको हो भने त्यहाँको व्यवस्थापन कार्यालयका कर्मचारीलाई स्रोत व्यक्तिका रूपमा अनिवार्य सहभागी गराउनु पर्छ। विद्यार्थीहरूले आफूले जान्न चाहको विषयमा स्रोत व्यक्तिबाट जानकारी हासिल गर्नु पर्दछ।

भ्रमण खर्च

यस्ता छोटो अवधिका प्रकृति भ्रमणहरू सकेसम्म सहभागी विद्यार्थीहरू स्वयंको खर्चमा आयोजना गर्नु बढी उपयुक्त हुन्छ। भ्रमणलाई कम खर्चिलो र मितव्ययी बनाउन इको शिक्षकले विशेष ध्यान दिनुपर्छ। खर्चको केही अंश इको क्लवको कोष, विद्यालयको अनुदान, सामाजिक संघ-संस्था वा व्यापारिक संस्थाको प्रयोजनबाट पनि जुटाउन सकिन्छ।

ध्यान दिनपुर्ने कुराहरू

- (क) भ्रमणलाई कम खर्चिलो, मितव्ययी र तडकभडकरहित बनाउनुपर्छ।
- (ख) भ्रमण क्षेत्रमा अवलोकनका विषय पहिले नै निर्धारित र सुरक्षित हुनुपर्छ।
- (ग) अवलोकनका क्रममा ठूलो आवाज निकाल्ने, गीत गाउने वा बाजा बजाउने वा एकै ठाउँमा धेरै बेर ठूलो जमघट गर्ने जस्ता कुनै पनि काम गर्नु हुँदैन।
- (घ) भ्रमणमा सुरक्षाप्रति विशेष चनाखो हुनुपर्छ, वन्यजन्तुको आक्रमण, सपर्दश वा अन्य सम्भावित दुर्घटना नहोस् भन्नेमा पूर्ण चनाखो र सतर्क रहनु पर्दछ। यस निमित्त स्रोत व्यक्तिको निदर्शनको पूर्ण पालना हुनु पर्दछ। स्रोत व्यक्तिले सम्भावित दुर्घटना रोक्न सबै किसिमका उपायहरू अपनाउनु पर्दछ।
- (ङ) प्राथमिक उपचार बाकस बोक्न बिर्सनु हुँदैन।
- (च) भ्रमण टोलीले आफूले भ्रमण गरेको ठाउँमा कुनै किसिमको संकेतहरू छोड्नु हुँदैन।

७.४. प्रवचन, छलफल र अन्तर्क्रिया

प्रवचन

वातावरणीय समस्या र वातावरण संरक्षण सम्बन्धी समसामयिक जानकारी हासिल गर्न प्रवचन कार्यक्रमको आयोजना गर्न सकिन्छ। प्रवचन आयोजना गर्नु सरल, सस्तो र सहज हुन्छ। छोटो समयमा विज्ञहरूबाट धेरै जानकारी हासिल गर्न प्रवचन एउटा

महत्वपूर्ण माध्यम हो। इको क्लवले आफ्ना सदस्य तथा विद्यालयका अन्य विद्यार्थीहरूका लागि समय-समयमा प्रवचन कार्यक्रमको आयोजना गर्न सक्दछ।

विषय छनौट

इको क्लवले सबैभन्दा पहिला प्रवचनको विषय छनौट गर्नु पर्दछ। स्थानीय, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय वा विश्वव्यापी, कुन किसिमको समस्या वा मुद्दा (Issue) माथि प्रवचनको आयोजना गर्ने हो त्यो सबैभन्दा पहिला स्पष्ट हुनु पर्दछ। स्थानीय स्तरमा देखिएका समस्या वा मुद्दाहरू, राष्ट्रिय स्तरमा देखिएका समस्या वा मुद्दाहरूसँग सम्बन्धित जुनसुकै समस्या वा मुद्दा प्रवचनको विषय हुन सक्दछ।

- (क) फोहोर र प्रदुषण
- (ख) वन विनाश, अतिक्रमण
- (ग) वन्यजन्तु र मानव सम्बन्ध
- (घ) नदी, ताल, पोखरीहरूको संरक्षण
- (ङ) संरक्षित क्षेत्रको महत्व र समस्याहरू
- (च) मानव र प्राकृतिक वातावरण बीचको सम्बन्ध
- (छ) भूक्षय
- (ज) मरुभूमिकरण
- (झ) रसायनिक मल र किटनाशक औषधिको प्रयोग
- (ञ) वन्यजन्तुको शिकार र अंगहरूको ओसारपसार
- (ट) वनस्पती, जडिबुटी
- (ड) बाढी, पहिरो, खडेरी, खण्डवृष्टि, अतिवृष्टि
- (ढ) पृथ्वीको बढ्दो तापमान (Global Warming)
- (ण) ओजोन तह विनाश
- (त) साँस्कृतिक सम्पदा (मठमन्दिर, प्राचीनकला, चैत्य, गुम्बा आदि)

(थ) ऐतिहासिक सम्पदाहरू (ऐतिहासिक भवनहरू र ठाउँहरू आदि)

उल्लेखित विषयहरूसँग सम्बन्धित कुनै पनि मुद्दा वा समस्या र अन्य समसामयिक वातावरणीय समस्या वा मुद्दाहरू प्रवचनका विषय हुन सक्दछन्। इको शिक्षकको सल्लाहअनुसार विषय छनोट गर्नुपर्दछ।

वक्ता छनोट

प्रवचनको विषय छनोट गरिसकेपछि सो विषयका विज्ञलाई वक्ताको रूपमा छनोट गरी आमन्त्रण गर्नुपर्दछ। विद्यालयमा पढाउने शिक्षक, अनुसन्धाता (अनुसन्धान गर्ने व्यक्ति/शोधकर्ता), वातावरण संरक्षण सम्बन्धी गैरसरकारी संस्थाका विज्ञ, गाउँपालिकाका कर्मचारी/जनप्रतिनिधि, सम्बन्धित सरकारी निकायका कर्मचारी वा विश्व विद्यालयका आध्यापक वा अन्य विज्ञमध्ये जो कोहीलाई वक्ताका रूपमा आमन्त्रण गर्न सकिन्छ। वक्तालाई प्रवचनको विषय र स्रोतहरूको उमेर समूह तथा पढाइको तहबारे स्पष्ट जानकारी दिनु पर्दछ। प्रवचन आयोजना हुने दिनभन्दा कम्तिमा एकहप्ता पहिले नै वक्तालाई निमन्त्रणा दिई उनको स्वीकृति लिनु पर्दछ। यसो गर्दा वक्ताले स्रोत अनुकूलको तयारी गर्ने मौका पाउँछन्।

स्थान, समय र स्रोता संख्या

प्रवचनका लागि सबैभन्दा उपयुक्त स्थान विद्यालय नै हुन्छ। बस्ने ठाउँको व्यवस्था अनुसार उपयुक्त हुने गरी स्रोता संख्या निर्धारण गर्नु पर्दछ। स्रोताको संख्या साह्रै थोरै र साह्रै धेरै हुन हुँदैन। वक्ताले बोलेको सबैले सजिलै सुन्ने र स्रोताले बोलेको वक्ताले सजिलै सुन्न सक्ने गरी स्रोता संख्या निर्धारण गर्नु पर्दछ।

प्रवचनको समय धेरै लामो हुनु हुँदैन। एउटा प्रवचन एकदेखि बढीमा दुई घण्टाको हुनु पर्दछ। लामो प्रवचन स्रोताका लागि रूचिकर हुँदैन भन्नेतर्फ आयोजकले राम्ररी ध्यान पुर्याउन सक्नु पर्दछ।

प्रश्नोत्तर

प्रवचन सकिएपछि स्रोताहरूलाई आ-आफ्नो जिज्ञासाहरू वक्ता समक्ष राख्ने मौका दिनुपर्दछ। वक्ताले पनि स्रोताका जिज्ञासाहरूको जवाफ दिनुपर्दछ।

विद्यार्थी वक्ता

कहिलेकाहीं विद्यार्थी नै वक्ता हुने गरी पनि प्रवचन आयाजेना गर्नु पर्दछ। विद्यालयमा माथिल्लो कक्षाका विद्यार्थी वक्ता हुन सक्दछन्। प्रवचनको मिति निर्धारण भएपछि वक्ता विद्यार्थीलाई कम्तिमा एक हप्तासम्म तयारी गर्ने समय दिएर उनलाई प्रवचन गर्न दिनु पर्दछ। यसो गर्दा हरेक विद्यार्थीमा नयाँ विषयका बारे खाजी गर्ने, अध्ययन गर्ने, जानकारी हासिल गर्ने बानीको विकास हुन्छ। विद्यार्थी वक्ताले प्रवचनसँगै तस्वीर, पोस्टर वा अन्य दृश्य सामग्रीको प्रयोग बारे पनि विचार पुर्याउनु पर्छ।

विद्यार्थी वक्तालाई लाभ

- (क) विद्यार्थीहरूमा कुनै नयाँ विषयमा अध्ययन गर्ने, खोज गर्ने र जानकारी हासिल गर्ने बानी बस्दछ।
- (ख) वक्तृत्वकलाको विकास हुन्छ।
- (ग) आत्मविश्वास बढ्दै जान्छ।
- (घ) आफूले अध्ययन गरेर प्राप्त गरेको ज्ञान अनुभव अरूसँग आदान-प्रदान गर्ने बानी बस्छ।

प्रवचन कार्यक्रमको फाइदा

- (क) प्रवचन कार्यक्रम छोटो समयमा, कम खर्चमा सहजै आयोजना गर्न सकिन्छ।
- (ख) छोटो समयमा कुनै विषयमाथि धेरै कुराको जानकारी प्राप्त हुन्छ।
- (ग) स्थानीयस्तरमा काम गर्ने विज्ञहरू वक्ताको रूपमा सहजै उपलब्ध हुन्छन्।

छलफल र अन्तर्क्रिया

इको क्लवले प्रवचन जस्तै गरी छलफल तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रमहरू पनि आयोजना गर्न सक्दछ। कुनै विषयमाथि विज्ञहरूका साथ जिज्ञासाहरू राख्ने समस्याका समाधानहरू खोज्ने, कार्ययोजना बनाउने काम छलफल र अन्तर्क्रियाबाट गर्न सकिन्छ।

७.५. चरा अवलोकन

हाम्रो वरपर हामी विभिन्न जातका चराहरू देख्छौं। चराहरू हाम्रो घरको छाना, आँगन, खेतबारी, बाँसघारी, फलफूलका रूखहरू, बगैँचा, वनजङ्गल, सिमसार जहाँतहीं देखिन्छन्। हामी बिहान, दिउँसो, बेलुका जुन बेला पनि चराहरू देख्छौं। हाम्रो देशमा करीब आठ सय जातका चराहरू पाइने कुरा विज्ञहरूले उल्लेख गरेका छन्।

हिमाल, पहाड, तराई, भित्री मधेश, उपत्यका, तालतलैया, नदी, सिमसार र अनेक किसिमको भौगोलिक (Geographical) र पारिस्थितिकीय (Ecological) क्षेत्रहरू भएकाले नेपाल चराहरूका लागि निकै प्यारो र उपयुक्त बासस्थानका रूपमा रहँदै आएको छ। कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्ष, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, अरुण उपत्यका लगायतका ठाउँहरू चराको बासस्थानका लागि विश्व प्रसिद्ध मानिन्छन्।

हाम्रा वरिपरि बस्ने चराहरूको अवलोकन नै चरा अवलोकन हो। चराहरू मानिसका साथै नजिकका प्राकृतिक साथी मानिन्छन्। यिनीहरूको बासस्थान, रूपरङ्ग, आनीबानी, चरन शैली, प्रजनन, मानिससँगको सम्बन्ध आदिका बारेमा चराहरूलाई प्रत्यक्ष हेरेर अध्ययन गर्नुलाई चरा अवलोकन भनिन्छ। चरा अवलोकन चराका बारेमा अध्ययन गर्ने र बुझ्ने अत्यन्त सजिलो तरिका हो। चरा अवलोकनका लागि कुनै विशेष किसिमको योजना र कार्यक्रम बनाइरहनु पनि पर्दैन र टाढा-टाढासम्म जानु पनि पर्दैन। हाम्रै वरपर सजिलैसँग चरा अवलोकन गर्न सकिन्छ।

इको क्लवका सदस्यहरूले समूह बनाएर चरा अवलोकन गर्नुपर्दछ। अवलोकनमा जाँदा दूरविन लैजानु आवश्यक हुन्छ। चराहरूलाई नजिकै हेर्न र तिनीहरूलाई बुझ्न सकिँदैन। तिनीहरू मानिस देखिसाथ उड्दछन्। त्यसैले तिनीहरूलाई कुनै किसिमको अवरोध नपुर्याई टाढैबाट अवलोकन गर्नु पर्दछ। दूरविनको सहायताले टाढैबाट चरालाई हेर्नु र उसका बारेमा जानकारी लिनु पर्दछ।

अवलोकनको समय

धेरैजसो चराहरू बिहान सबेरैदेखि सक्रिय हुन्छन्। बिहान झुल्केघाममा चराहरू साथै रमाउछन्, खेल्छन् र चर्छन्। यसैगरी यिनीहरू बेलुकीपख पनि सक्रिय हुन्छन्।

मध्याह्नमा धेरैजसो चराहरू आराम गर्छन्, गुँडमा फर्कन्छन्, हावामा तैरिएर माथिमाथि आकाशमा उड्छन्।

यसैले चरा अवलोकनका लागि बिहान सबेरैदेखि झण्डै दश बजेसम्म र बेलुका तीन बजेउप्राप्त साँझसम्मको समय बढी उपयुक्त हुन्छ। चराहरूको बासस्थान हेरेर दिउँसो पनि चरा अवलोकन गर्न सकिन्छ। चराहरू देख्न सकिने जुनसुकै ठाउँमा जुनसुकैबेला अवलोकन गर्न सकिन्छ।

प्रकृति भ्रमणका अवसरमा पनि चरा अवलोकन गर्न सकिन्छ। तर चराहरूलाई बुझ्न हामीले निरन्तर तिनीहरूको अवलोकन गर्नुपर्छ। चरा अवलोकनमा रूची हुने सदस्यहरूले आफ्नो समूह बनाउनु पर्दछ र साप्ताहिक रूपमा तीन-चार घण्टा चरा अवलोकनमा निस्कनु पर्छ।

चरा अवलोकनका क्रममा देखिएका विभिन्न किसिमका चराहरूका बारेमा टिपोट बनाउनु पर्छ। चराको आकार, प्रकार, रङ्ग, आवाज आदिका बारेमा जे जति अवलोकन गर्न सकिन्छ त्यस बारेमा टिपोट बनाई चरा सम्बन्धी पुस्तक तथा सम्बन्धित विज्ञका सहायताले अवलोकनमा देखिएका चराहरूका बारे जानकारी हासिल गर्नुपर्छ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

(क) चरा अवलोकनमा एकै पटकमा धेरैजना जानु हुँदैन।

(ख) अवलोकन क्षेत्रमा प्रवेश गरेपछि एक आपसमा कुराकानी गर्ने, हल्ला गर्ने वा चरालाई अवरोध पुर्याउने जस्ता कुनै पनि क्रियाकलाप गर्नु हुँदैन।

(ग) दूरविन (Binocular) सहायकपुस्तक, नोटकपी, पेन्सिल आदि अनिवार्य रूपमा बोक्नु पर्दछ।

७.६. आजै थालौं

इको क्लवका सदस्यहरूले आफ्नो ज्ञान र सीपलाई दैनिक व्यवहारमा उतार्नु पर्दछ। ज्ञान प्राप्त गरेर वा सीप सिकेर मात्र हुँदैन त्यसलाई व्यवहारमा उतार्न सकियो भने मात्र इको क्लवका हरेक सदस्यले वातावरण संरक्षणमा सघाउ पुर्याउन सक्दछ। इको क्लवका सदस्यहरूले आफ्ना जीवनशैली र व्यवहारमा ध्यान दिनुपर्छ। आफ्नो

जीवनशैली र व्यवहारलाई वातावरण संरक्षणमा सहयोग पुग्ने किसिमले आगाडि बढाउन प्रयास गर्नुपर्छ।

हाम्रा साधारण दैनिक व्यवहार र आनिबानीबाट पनि वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव परिरहेको हुन्छ। जस्तै: हामी चकलेट, चाउचाउ, बिस्कट आदि किनेर खान्छौं तर तिनका खोलप्रति हामी चासो राख्दैनौं। जहाँ खायो त्यहीं खोल फ्याँक्नु साधारण मान्छौं। हाम्रो यस क्रियाकलापले जातातै चकलेट, चाउचाउ, बिस्कट आदि खानेकुराहरूका खोलहरू छरिएका देखिन्छन्।

यस्तै हामी तरकारी किन्न बजार जाँदा आफ्नो झोला बोकेर जाँदैनौं। प्लाष्टिकका पातला थैलामा सामान लिएर घर फर्कन्छौं। यसो गर्दा दिनदिनै घरमा प्लाष्टिकका पुराना थैलाहरू जम्मा हुन्छन्। तिनीहरू मलखाडीमा फ्याँकिएको वा यत्रतत्र छरिएको देखिन्छ। यसले वातावरणमा असर पार्ने त छँदैछ त्यसका अतिरिक्ति घर अशोभनीय र फोहोर देखिन्छ। यस्ता क्रियाकलाप सामान्य आनिबानीका कुरा हुन्। हाम्रो यस्ता आनिबानीहरू सुधारेर वातावरण संरक्षणमा सघाउ पुर्याउन सक्छौं। यस्ता केही उदारहणहरू हेरौं, तिनमाथि चिन्तन गरौं र वातावरण संरक्षणमा सघाउ पुर्याऔं।

१. पानीको बचाउ:

हामी घरमा दाँत माझ्दा, नहाउँदा, दारी खोरँदा, लुगा धुँदा पानीको धारा खोल्छौं। यी कामहरू गरिरहँदा धारामा पानी बगिरहेको छ कि भन्ने कुरामा वास्ता गरिरहेका हुँदैनौं। दाँत माझ्दो हुँदा धारा खुल्ला हुन आवश्यक हुँदैन। ब्रश भिजाउन खोलेको धारो दाँत माझ्दो हुँदासम्म खुल्ला रहयो भने धेरै पानी विनाकाम बगेर जान्छ।

यस्तै नुहाउँदा, लुगा धुँदा वा अरु काम गर्दा पनि यस्तै अवस्था आउँछ। यस्तो अवस्थामा आवश्यक पर्दा धारो खाल्ने र आवश्यक नपर्दा बन्द राख्ने गरेमा पानीको बचत हुन्छ। यसले स्रोतको संरक्षण गर्छ, पानी तान्न प्रयोग हुने विजुलीको खर्च बचत हुन्छ, खानेपानी महशुलवापतको खर्च बचत हुन्छ र वातावरण संरक्षणमा समेत सहयोग पुर्याउँछ।

२. बिजुलीको बचाउ:

बिजुली बत्ती भएका घरमा धेरै चीम वा ट्युबलाइट राखिएका हुन्छन्। बिजुलीबाट चल्ने यन्त्रहरू जस्तै: हिटर, रेडियो, टेलिभिजन, पङ्खा वा अन्य आवश्यक यन्त्रहरू पनि हुन्छन्। गर्मी मौसममा पङ्खा वा जाडो मौसममा बलिरहेको हिटर कुनै कामले मानिस बाहिर निस्कँदा पनि चालु अवस्थामा छोडिएका हुन्छन्। त्यसतर्फ उति ध्यान पुगिरहेको हुँदैन। यस्तै, कोठामा सुत्ने मानिस नभए पनि रेडियो, टेलिभिजन खुल्लै छोडिन्छन्, बस्ने मान्छे नभए पनि बत्ती बलिरहेको हुन्छ। यस्ता कुरालाई हामी स-साना ठानेर बेवास्त गर्छौं तर त्यसबाट एकातिर बिजुलीको खर्च बढिरहेको हुन्छ भने अर्कातिर ती यन्त्रबाट हुने हानी पनि बढिरहेको हुन्छ, यसतर्फ पनि ध्यान दिनुपर्दछ।

३. इन्धन बचाउ:

घरमा मट्टीतेल वा ग्याँसमा खाना बनाउँदा पनि विशेष ध्यान पुर्याउनुपर्छ। जति ठूलो ज्वाला बाल्यो उति चाँडो खान पाक्छ तर खाने कुरा उम्लिसकेपछि पहिलेको जति ज्वाला आवश्यक पर्दैन। दाल उम्लिसकेपछि ठिक्क उम्लिरहने गरी मात्र आगोको ज्वाला राखे पनि उत्तिकै समयमा दाल पाक्छ। तर त्यतातिर ध्यान पुगेको हुँदैन। त्यस्तै, खुल्ला भाँडोको सट्टा प्रेसर कुकरमा खाना बनाउँदा झण्डै पचास प्रतिशत समय र इन्धन बचत गर्न सकिन्छ।

४. प्रदुषण घटाऔं:

मोटर, कार, मोटरसाइकल आदि यातायातका साधन मानिसका लागि अत्यावश्यक भइसकेका छन्। आफ्नै सवारी साधन राखेर प्रचलन पनि धेरै बढेको छ। सवारी साधनको बढ्दो संख्याले प्रदुषण पनि बढाउँदै लगेको छ। यसले हाम्रो वातावरणमा असर पादछ। सम्भव भएसम्म साइकल वा सार्वजनिक सवारी साधनको प्रयोग गर्ने बानी बसाल्दा प्रदुषण कम गर्नमा सघाउ पुग्दछ। अत्यावश्यक बाह्रकेको अवस्थामा निजी सवारी साधन प्रयोग नगर्नेतर्फ इको क्लवका सदस्यहरूले ध्यान दिनुपर्छ।

५. घरबाटै झोला बोको:

बजारमा किनेमेल गर्न जाँदा आफ्नै झोला लिएर जाने बानी बसालौं। घरबाटै कपडा वा जुटको झोला लगेर सामान किनौं। यसो गर्दा घरमा प्लाष्टिकका झोलाहरू जम्मा हुँदैनन्। यसले प्लाष्टिकको प्रयोग घटाउँछ र त्यसबाट हुने प्रदुषण पनि कम हुन्छ।

७.७. प्रतियोगिता

इको क्लवले आफ्ना क्रियाकलापमा विभिन्न किसिमका प्रतियोगिताहरू पनि समावेश गर्न सक्दछ। विद्यार्थीहरूमा अनेक प्रतिभाहरू हुन्छन्। ती प्रतिभाहरू वातावरण संरक्षणमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्न उपयोगी हुन सक्छन्। यस्ता प्रतियोगितामा हाजिरीजवाफ, वादविवाद, वक्तृत्वकला, चित्रकला, कविता लेखन, निबन्ध लेखन, कथा लेखन आदि हुन सक्छन्। वातावरण र प्रकृतिसँग सम्बन्धित विषयहरूलाई समेटेर उपयुक्त प्रतियोगिताहरूको आयोजना गर्नु पर्दछ।

विद्यालयले पनि अतिरिक्त क्रियाकलाप अन्तर्गत यस किसिमका प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्दछ। इको क्लवले विद्यालयमा छुट्टै तरीकाले यस्ता प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्न कठिनाई उत्पन्न हुनसक्दछ। यस अवस्थामा इको शिक्षकले प्रधानाध्यापकसँग सल्लाह गरेर विद्यालयको नियमित अतिरिक्त क्रियाकलापमा वातावरण र प्रकृति सम्बन्धी विषयलाई समेट्नु पर्दछ। यसो गर्दा विद्यार्थीहरूलाई अतिरिक्त क्रियाकलापको थप भार पर्दैन।

यस्ता प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्दा बन्द (Indoor) र खुल्ला (Outdoor) रूपमा गर्न सकिन्छ। विद्यालय हाताभित्री, कक्षाकोठा वा विद्यालयको चउरमा बसेर सञ्चालन गरिने प्रतियोगिताहरू यहाँ बन्द (Indoor) र कुनै प्रकृतिक क्षेत्रको खुल्ला वातावरणमा सञ्चालन गरिने प्रतियोगिताहरूलाई खुल्ला (Outdoor) भनिएको हो।

बन्द ठाउँका (Indoor) प्रतियोगिताहरू:

छोटो समयमा वा अरु कुनै कारणले बाहिर जान सम्भव भएन भने विद्यालय हातामै प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्नु पर्दछ। यस्तो प्रतियोगिता छोटो समयमा र थोरै खर्चमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ। विद्यालयमा अध्ययनरत सबै विद्यार्थीहरूले प्रतियोगितामा

सहभागी, स्रोता वा दर्शकका रूपमा भाग लिन पाउँछन्। प्रधानाध्यापक, इको शिक्षक र इको क्लवका पदाधिकारी विद्यार्थीहरूले एकएकवटा कामको जिम्मा लिएर प्रतियोगिताको आयोजना गर्नु पर्दछ। यसो गर्दा कोही एक दुईजनालाई मात्र कामको भार पनि पर्दैन, विद्यार्थीहरूले पनि काम सिक्ने मौका पाउँछन्।

खुल्ला ठाउँका (Outdoor) प्रतियोगिताहरू:

सामान्यतया यस्ता प्रतियोगिताहरू विद्यालयमै आयोजना हुन्छन्। कक्षाकोठा वा विद्यालयको चउर जहाँ पनि सुविधा अनुसार सञ्चालन गर्न सकिन्छ। तर वातावरण संरक्षण सम्बन्धी विषयमा आयोजना हुने प्रतियोगिताहरू कुनै प्राकृतिक क्षेत्रमा गएर पनि सञ्चालन गर्न सकिन्छ। जस्तै: चित्रकला प्रतियोगिता सञ्चालन गर्नुछ भने कुनै जङ्गल वा पार्कमा जान सकिन्छ। विद्यालय हातामा त्यस्तो प्रतियोगिता सञ्चालन गर्दा छोटो समयमा गर्न सकिन्छ। यसमा खर्च पनि कम लाग्छ। तर, प्रतियोगीहरूले सधैं एकै ठाउँमा बसेर प्रतियोगितामा भाग लिँदा नवीनता अनुभव गर्दैनन्। यसकारणले गर्दा चित्रकला, निबन्ध लेखन, कविता लेखन आदि प्रतियोगिताका लागि कतिपय विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई खुल्ला प्राकृतिक वातावरणमा आफ्नै खुसीले बसेर प्रतिभा देखाउने मौका दिन्छन्।

इको क्लवका विद्यार्थीलाई पनि यस्तो मौका प्रदान गर्नेतर्फ इको शिक्षक वा प्रधानाध्यापकले सहयोग गर्नु पर्दछ।

७.८. समाचार अवलोकन

वर्तमान युगमा सञ्चारमाध्यमहरू जनचेतना अभिवृद्धि गर्नमा निकै सशक्त माध्यम बनेका छन्। विद्युतीय सञ्चार माध्यमहरू (रेडियो, टेलिभिजन) तथा छापा सञ्चार माध्यम (अखबार तथा अन्य पत्रपत्रिका) ले अहिले राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय घटनाहरूका अतिरिक्त वन, वन्यजन्तु, प्रदूषण, स्वास्थ्य, वातावरण तथा प्रकृति संरक्षणलगायतका अनेक विषयमा समाचार, लेख, अनुसन्धान प्रतिवेदन आदि प्रसारित तथा प्रकाशित गर्ने गर्दछन्।

सञ्चारमाध्यमहरूबाट हामीहरू धेरै किसिमका ज्ञान आर्जन गर्न सक्दछौं। घटनाहरूका बारेमा तत्काल जानकारी लिन सक्दछौं। वातावरण तथा प्रकृति संरक्षणका क्षेत्रमा देशविदेशमा भइरहेका प्रगति, निर्णय तथा अनुकरणीय कामहरूको बारे अखबार तथा पत्रपत्रिकाहरूले प्राथमिकताका साथ समाचार छान्ने गरेका छन्।

नेपालबाटबाट प्रकाशित हुने सबै जसो दैनिक अखबारहरूले हरेक दिन वातावरण सम्बन्धी कुनै न कुनै समाचार प्रकाशित गरेका हुन्छन्। यी समाचारहरू पढ्ने, तिनीहरूलाई अखबारहरूबाट काटेर जम्मा गर्ने र आवश्यकता अनुसार प्रयोग गर्ने कामलाई यहाँ समाचार अवलोकन भनिएको हो।

विद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट प्रसारित समाचारसामग्रीहरू एकपटक सुनेपछि साधारण स्रोतहरूले पुनः त्यसलाई उपयोग गर्ने अवस्था रहँदैन। तर अखबार तथा अन्य पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित समाचार तथा अरू सामग्री एकपटक पढिसकेपछि पुनः उपयोग गर्न सकिन्छ। इको क्वलले यस्ता समाचार तथा सामग्रीहरूलाई समाचार अवलोकन कार्यक्रम अन्तर्गत उपयोग गर्नुपर्दछ।

त्यस्ता समाचार सामग्रीहरू विद्यालयका सबै विद्यार्थीहरू तथा शिक्षकहरूका लागि उपयोगी हुन सक्छ। यसो गर्न इको क्वलमा वा विद्यालयमा आउने पत्रपत्रिका, घरमा आउने पत्रपत्रिका वा पढिसकेर फ्याँकन लगिएका पत्रिकाहरूबाट आफूलाई आवश्यक समाचार, लेख, कार्टुन, तस्वीर वा अन्य सामग्रीहरूलाई काटेर छुट्याई समाचार अवलोकन कार्यक्रमका लागि उपयोग गर्नुपर्दछ।

यसका लागि विद्यालयमा सबैले देखे ठाउँमा आवश्यकता अनुसारको नापमा एउटा पाटी राख्नु पर्दछ। उक्त पाटीलाई थम्पिनको सहायताले कागत अड्याउन (टाँस्न) सकिने बनाउनु पर्दछ।

अखबार तथा पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका वातावरण सम्बन्धी उपयुक्त समाचार तथा सामग्रीहरूलाई उक्त पाटीमा टाँसेर सबैले पढ्न सक्ने गरी राख्नु पर्दछ। यसो गर्दा धेरै समाचारहरूबाट छुट्याएर वातावरण सम्बन्धी समाचार तथा सामग्रीहरूलाई एकै ठाउँमा एकैपटक हेर्न सकिन्छ।

समाचार अवलोकनका फाइदाहरू

- (क) विद्यार्थीहरूमा वातावरण सम्बन्धी समाचार पढ्ने बानी बस्छ,
- (ख) विभिन्न समाचार, लेख, तस्वीर, कार्टुन आदि धेरै विद्यार्थीहरूले एकै ठाउँमा पढ्न, हेर्न पाउँछन्,
- (ग) त्यस्ता समाचार तथा सामग्रीहरूबाट नयाँ जानकारी प्राप्त हुन्छ र
- (घ) कुनै समस्या वा समसामयिक विषयमा अखबारहरूमा प्रकाशित समाचारहरूलाई तुलना गर्न सकिन्छ।

ध्यान दिनपु नै कुराहरू

- (क) समाचार अवलोकन कार्यक्रममा हरेक दिन प्रकाशित हुने समाचारमा ध्यान दिनुपर्छ र आफ्नो उद्देश्य अनुरूपको समाचार छुट्याउनुपर्छ,
- (ख) ती समाचार तथा अन्य सामग्री लेख, तस्वीर, कार्टुन आदिलाई थम्पिनका सहायताले पाटीमा टाँस्नुपर्छ,
- (ग) हरेक सामग्रीमा अखबार वा पत्रिकाको नाम र प्रकाशित मिति लेख्नुपर्छ,
- (घ) हरेक दिन त्यस्ता समाचार र सामग्रीहरू पाटीमा टाँस्नुपर्छ,
- (ङ) पाटीमा नअटाउने भएपछि पुरानो समाचार वा सामग्रीलाई नयाँले विस्थापन गर्दै जानुपर्छ र
- (च) हरेक दिनका नयाँ समाचारलाई लहरै मिलाएर पाटीमा टाँस्नुपर्छ।

७.९. भित्ते पत्रिका

समाचार अवलोकन अन्तर्गत पाटीमा टाँसिएका समाचारहरूसँगै इको क्लवले आफ्नै भित्तेपत्रिका पनि प्रकाशित गर्न सक्तछ। यस्तो भित्तेपत्रिका हातैले लेखेर तयार गर्न सकिन्छ। पाक्षिक, मासिक, त्रैमासिक, चौमासिक, अर्धवार्षिक वा उपयुक्त समयावधिमा इको क्लवका विद्यार्थीहरूले इको क्लवका क्रियाकलाप, विद्यार्थीहरूका लेख रचना तथा जानकारीहरू समेटेर नियमित रूपमा एउटा भित्तेपत्रिका निकाल्न सकिन्छ। यस्तो भित्ते पत्रिकामा विद्यार्थीहरूका लेख रचना (कथा, कविता, गीत, चित्र, कार्टुन आदि),

वनस्पति, वन्यजन्तु आदिका तस्वीरहरू, जानकारीहरू, इको क्लवका क्रियाकलापहरू आदि समावेश गर्नुपर्दछ।

कामको जिम्मेवारी

समाचार अवलोकन वा भित्तेपत्रिकाका लागि निरन्तरको मेहनत र लगनशीलता आवश्यक पर्दछ। इको क्लवले आफ्ना सदस्यहरूमध्येबाट समाचार अवलोकन समूह र भित्तेपत्रिका समूह बनाउनु पर्दछ। यस्तो समूहलाई त्रैमासिक, चौमासिक वा अर्धवार्षिक रूपमा कामको जिम्मेवारी दिनुपर्दछ। यसो गर्दा कामको जिम्मेवारी बाँडिन्छ, कामको बोझ हुँदैन र सबै सदस्यहरूले काम गर्ने मौका पनि पाउँछन्।

७.१०. हरित उपहार आदान-प्रदान (Green Gift Exchange)

हरित उपहार आदान-प्रदान (Green Gift Exchange) इको क्लवको एउटा महत्वपूर्ण क्रियाकलाप हो। प्रत्येक इको क्लव यो क्रियाकलापमा सहभागी हुनुपर्छ। यो अत्यन्त रमाइलो र सहभागितामूलक क्रियाकलाप हो।

हरित उपहार भनेको के हो ?

हरित उपहार भनेको एउटा इको क्लवले आफू जस्तै अर्को क्लवलाई उपहारका रूपमा प्रदान गर्नको लागि तयार पारेको एक सामग्री हो। क्लवले आफ्ना सदस्यहरूको सहयोगमा विभिन्न सामग्रीहरूको रोचक सङ्कलन रहेको एक उपहार तयार गरी यस्तो उपहारको सुरक्षित पुलिन्दा बनाएर राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा वातावरण संरक्षणमा आबद्ध संघ-संस्थाहरूलाई पठाउन सकिन्छ।

हरित उपहार आदान-प्रदानको उद्देश्य:

विद्यालयहरूमा इको क्लव गठन गर्ने र संरक्षण क्रियाकलापमा सहभागी हुने कामले अहिले बिस्तारै अन्तर्राष्ट्रिय व्यापकता पाउँदैछ। नेपालमा धेरै विद्यालयहरूमा इको क्लव गठन भइसकेका छन्। अमेरिका, अष्ट्रेलिया, जापान, थाइल्याण्ड, पाकिस्तान, भारत, भूटान, मलेसिया, हङकङ, चीन आदि मुलुकहरूमा पनि इको क्लवले व्यापकता पाइरहेको छ। प्रायः सबै मुलुकमा इको क्लवहरूले यस्तै क्रियाकलापहरू सञ्चालन

गर्दछन्। यस परिप्रेक्ष्यमा हरित उपहार आदान-प्रदानका निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन्।

- (क) इको क्लवको क्रियाकलापलाई व्यापकता दिई संरक्षण सम्बन्धी अनुभवहरू आदान-प्रदान गर्नु,
- (ख) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा इको क्लवहरूबीच सम्बन्ध स्थापित गर्नु,
- (ग) सकेसम्म बढी विद्यार्थीहरूलाई इको क्लवको क्रियाकलापमा सहभागी हुन प्रेरित गर्नु।

हरित उपहार कसरी बनाउने ?

निम्न अनुसार सामग्रीहरू सङ्कलन गरेर हरित उपहार तयार गर्न सकिन्छः

- (क) स्थानीय र राष्ट्रिय रूपमा प्राकृतिक वातावरणको परिचय दिने खालका चित्रकला र फोटोहरू,
- (ख) प्राकृतिक वातावरणसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने खालका साँस्कृतिक क्रियाकलापहरूको परिचय दिने खालका चित्रकला र फोटोहरू,
- (ग) वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी र वनस्पतिका चित्रकला तथा फोटोहरू,
- (घ) साँस्कृतिक सम्पदाका चित्रकला र फोटोहरू,
- (ङ) कुनै प्राकृतिक वातावरण, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी तथा प्राकृतिक र साँस्कृतिक सम्पदाहरूको परिचय दिने खालका छोटो लेख रचनाहरू,
- (च) संरक्षित र रैथाने वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, जलचर, किटपतङ्ग र वनस्पतिका चित्र वा फोटोहरू र तिनको संक्षिप्त परिचय दिने लेख,
- (छ) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका प्राकृतिक सम्पदा र स्थलहरूको परिचय दिने चित्रकला, फोटो, र संक्षिप्त लेख,
- (ज) विभिन्न अवसरमा प्रकाशित हुने पोष्टर, पर्चा, पम्पलेट आदि।

उपयुक्त मध्ये केही वा सबै अथवा यस्तै किसिमका सामग्रीहरूको सङ्कलनबाट हरित उपहार तयार गर्नु पर्दछ। हरित उपहारको हरेक सङ्कलनमा सो तयार गर्ने विद्यार्थीहरूको फोटो, ठेगाना र परिचय पनि समावेश गर्न सकिन्छ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू:

यो एक संक्षिप्त उपहारहो। यो तयार गर्दा निम्न कुराहरूमा गम्भीरतापूर्वक ध्यान पुर्याउनु पर्दछ:

- (क) यो उपहार हलुका पुलिन्दाको रूपमा पठाउन सकिने हलुका हुनुपर्दछ, त उपहार बनाउँदा प्रयोग गरिने सबै सामग्रीहरू वातावरणमैत्री हुनु पर्दछ,
- (ख) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले ओसारपसार र बिक्री वितरणमा प्रतिबन्ध लगाएका वन्यजन्तु र वनस्पतिसँग सम्बन्धित कुनै पनि सामग्रीहरू उपहारमा प्रयोग गर्नु हुँदैन,
- (ग) आर्थिक रूपमा सकेसम्म सस्तो र विद्यार्थीहरू तथा इको क्लवमाथि अतिरिक्त भार नपर्ने किसिमको हुनु पर्दछ,
- (घ) राष्ट्रिय रूपमा पठाइने उपहारमा स्थानीय र राष्ट्रिय विषयलाई र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा पठाइने उपहारमा अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका विषयलाई बढी प्राथमिकता दिनु पर्दछ र
- (ङ) अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा पठाइने उपहारमा अंग्रेजी भाषा प्रयोग गर्दा सबैले बुझ्न सक्छन्, साथमा रैथाने भाषा र लीपिमा पनि लेख र नामहरू लेखियो भने उपहार सामग्री रोचक बन्दछ। यसरी तयार गरिएको सामग्री अर्को इको क्लवलाई उपहारको रूपमा पठाउनु पर्दछ। हुलाक वा अन्य द्रुत सेवाबाट पठाइने सामग्री सोही अनुरूप हलुका हुनु पर्दछ भने आफूले नै पुर्याउने गरी तयार गरिएको उपहार सामग्रीको तौल सुविधा अनुसार हुन सक्तछ।

हरित उपहार प्राप्त भए पछि के गर्ने ?

अर्को कुनै इको क्लवबाट हरित उपहार प्राप्त भएपछि त्यसलाई सुरक्षित रूपले राख्नु पर्दछ। यसमा भएका सामग्रीहरू केही समय इको क्लवका सबै सदस्यहरूका लागि

प्रदर्शनीमा राख्नु पर्दछ। कुन इको क्लवबाट कुन मितिमा के-के सामग्री भएको हरित उपहार प्राप्त भयो र आफ्नो इको क्लवले कुन इको क्लवलाई कुन मितिमा उपहार पठायो भने कुराको विवरण वा वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्छ। कुनै इको क्लवबाट उपहार प्राप्त भएपछि आफूले पनि धन्यवादसहित एक उपहार पठाउनुपर्छ। इको क्लवलाई प्राप्त भएको उपहार इको क्लवको कोठा वा विद्यालयको कार्यालयमा राख्न सकिन्छ।

७.११. प्रदर्शनी (Exhibition)

इको क्लवले एक वर्षको अवधिमा विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दछ। विभिन्न आयोजनाहरू सञ्चालन गर्दछ। यसरी कार्यक्रमहरू र आयोजनाहरू सञ्चालन गर्दा विद्यार्थीहरूले गरेकाम काम र उपलब्धिका प्रतिवेदनहरू, हस्तकला र चित्रकलाका सामग्रीहरू, तस्वीरहरू, कार्टुनहरू, स्लाइडहरू र यस्तै अन्य सान्दर्भिक सामग्रीहरू तयार हुन्छन्। इको क्लवले विशेष अवसर पारेर यस्ता सामग्रीहरूको प्रदर्शनी आयोजना गर्नुपर्दछ।

प्रदर्शनीको उद्देश्य

- (क) इको क्लवका सदस्यहरूले गरेका काम बारे शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक र स्थानीय बासिन्दहरूलाई जानकारी गराउनु,
- (ख) इको क्लवमा जनसहभागिता बढाउनु,

प्रदर्शनीको आयोजना

इको क्लवले आयोजना गर्ने प्रदर्शनी ठूलो हुँदैन, सानो र छोटो अवधिको हुन्छ। तर इको क्लवले वातावरण संरक्षणमा महान् काम गरेको हुन्छ। यस सम्बन्धमा सबलाई जानकारी गराउनु इको क्लवको प्रमुख कर्तव्य हो। त्यसै कारणले वर्षमा एकपटक एउटा प्रदर्शनीको आयोजना गर्नुपर्छ भनिएको हो।

यस्तो प्रदर्शनी हरेक इको क्लवले आ-आफ्नो विद्यालयमा गर्न सक्छन्। तर वरिपरिका विद्यालयहरूमा रहेका सबै इको क्लवहरू मिलेर एउटा संयुक्त प्रदर्शनीको

आयोजना गर्दा त्यसको महत्व बढ्छ। इको क्लवहरूले एक आपसमा आफ्ना क्रियाकलापका अनुभवहरू आदान-प्रदान गर्न मौका पाउँछन्।

यस्तो प्रदर्शनीमा इको क्लवहरूले विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक, सहयोगी संघ-संस्था स्थानीय चन्दादाता तथा सहयोगीहरू, सम्बन्धित सरकारी निकायका प्रतिनिधिहरू आदिलाई निमन्त्रणा गर्नुपर्दछ।

प्रदर्शनीमा इको क्लवले गरेका काम बारे जानकारी दिने तथा वातावरण संरक्षणमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्न सघाउ पुर्याउने जुनसुकै सामग्रीहरू राख्न सकिन्छ। जस्तै:

- (क) विद्यार्थीहरूले पूरा गरेका आयोजनाका प्रतिवेदनहरू,
- (ख) स्थानीय वातावरणीय अवस्था झल्काउने तस्वीरहरू,
- (ग) विद्यार्थीहरूले तयार पारेका चित्रकला, तथा हस्ताकलाका सामग्रीहरू,
- (घ) इको क्लवले प्राप्त गरेको पुरस्कार तथा प्रशंसा-पत्रहरू,
- (ङ) विद्यार्थीहरूले तयार पारेका वा क्लवलाई प्राप्त भएका स्लाइड वा भिडियो चित्रहरू,
- (च) विद्यार्थीहरूले बनाएका र अन्य सान्दर्भिक कार्टुनहरू,
- (छ) इको क्लवलाई प्राप्त भएका पुस्तक, पत्रपत्रिका तथा अन्य सान्दर्भिक सामग्रीहरू,
- (ज) इको क्लवलाई सहयोग गर्ने संघ-संस्था तथा स्थानीय चन्दादाताको नामावली,
- (झ) स्थानीय वनजङ्गलमा पाइने बोटविरुवा, वन्यजन्तु आदिका तस्वीर तथा चित्रहरू,
- (ञ) इको क्लवको समाचार अवलोकन पाटी तथा भित्ते पत्रिका र
- (ट) इको क्लवले वर्षभरिमा गरेका कामबारे जानकारी दिने सामग्रीहरू इत्यादि।

उपयुक्त सामग्रीहरूका अतिरिक्त इको क्लव र वातावरण शिक्षा सम्बन्धी सान्दर्भिक जुनसुकै सामग्री प्रदर्शनीमा राख्न सकिन्छ। यस्तो प्रदर्शनी विद्यालयको वार्षिकोत्सव, विश्व वातावरण दिवस, शिक्षा दिवस, बाल दिवस वा अन्य यस्तै अवसर पारेर आयोजना गर्न सकिन्छ।

७.१२. वार्षिक प्रतिवेदन

इको क्लवले हरेक वर्ष आफ्नो एक वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्छ। इको क्लवको वार्षिक प्रतिवेदनमा निम्न कुराहरू समावेश भएको हुनुपर्छ।

(क) इको क्लवले वर्षभरिमा सञ्चालन गरेका क्रियाकलापहरूको विवरण र तिनको झलक दिने फोटोहरू।

(ख) क्लवको आम्दानी र खर्चको विवरण।

(ग) एक वर्षमा क्लवलाई प्राप्त आर्थिक तथा भौतिक सहयोगको विवरण र अन्य सान्दर्भिक विवरणहरू।

इको क्लवले कार्यसमितिका केही सदस्यहरूलाई प्रतिवेदनको मस्यौदा तयार गर्न लगाई समितिको बैठकमा छलफल गरी आवश्यक संशोधन भए सोअनुसार गरी अन्तिम प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्छ। इको क्लवको यो प्रतिवेदन वार्षिक साधारण सभामा प्रस्तुत गरी पारित गराउनुपर्छ। यस्तो प्रतिवेदन इको क्लवले आफूलाई सहयोग गर्ने सबै संघ-संस्थाहरूमा पठाउनुपर्छ।

प्रतिवेदनको महत्व

प्रतिवेदन एउटा अभिलेख हो। त्यसमा इको क्लवले वर्षभरिमा गरेका सबै क्रियाकलापहरूको विवरण समावेश हुने भएकाले यो एउटा स्थायी अभिलेख बन्दछ। यस्ता अभिलेखहरू अध्ययन गरेर इको क्लवका नयाँ कार्यसमितिहरूले काम गर्ने तरिका सिक्दछन्। प्रतिवेदन तयार गर्दा विद्यार्थीमा काम गर्ने बानी र क्षमताको पनि विकास हुन्छ। यसैका लागि प्रतिवेदनको ठूलो महत्व छ। इको क्लवले आफ्ना क्रियाकलापहरूको अभिलेख राख्न कहिल्यै अल्छी गर्नुहुँदैन।

आज्ञाले,

जगत प्रसाद भुसाल
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

अनुसूची-१

प्रस्ताव लेखे ढाँचा

कुनै आयोजना वा कार्यक्रमको एउटा प्रस्ताव तयार गर्नुपर्छ। प्रस्तावको ढाँचा निम्न अनुसार हुनुपर्छ।

१. आयोजना वा कार्यक्रमहरूको नाम:
२. आयोजना वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने संस्थाको नाम:
३. आयोजना/कार्यक्रमको अवधि:
४. आयोजना/कार्यक्रमको विवरण:
 - परिचय (Introduction of the project/program)
 - सान्दर्भिकता (Rationale)
 - औचित्य (Justification)
 - उद्देश्य (Objective)
 - पद्धति (Methodology)
 - क्रियाकलाप (Activities)
 - कार्यतालिका (Work Plan)
 - जम्मा खर्च (Total Budget)
 - निष्कर्ष (Conclusion)

उपर्युक्त ढाँचामा प्रस्ताव तयार पारी आफूले सहयोग प्राप्त गर्न चाहेको संस्थामा पेश गर्नुपर्दछ। प्रस्तावसँगै इको क्लवका अध्यक्षको हस्ताक्षर भएको चिठी पनि हुनुपर्दछ।

अनुसूची-२
प्रतिवेदन लेखे ढाँचा

कुनै आयोजना वा कार्यक्रम सम्पन्न भएपछि सो सम्बन्धी अन्तिम प्रतिवेदन पनि तयार गर्नुपर्छ। त्यस्तो प्रतिवेदनको ढाँचा निम्न अनुसार हुनुपर्दछ।

१. आयोजना/कार्कमको नाम:
२. आयोजना/कार्कमको सञ्चालन गर्ने संस्थाको नाम:
३. आयोजना वा कार्यक्रमको अवधि:
४. खर्च भएको जम्मा बजेट:
५. आर्थिक सहयोग दिने संस्थाको नाम:
६. सहयोग रकम:
७. प्रतिवेदनको सार:
८. आयोजना/कार्कमको विवरण:
 - परिचय (Introduction)
 - औचित्य (Justification)
 - उद्देश्य (Objective)
 - पद्धति (Methodology)
 - क्रियाकलाप (Activities)
 - कार्यतालिका (Work Plan)
 - जम्मा खर्च (Total Budget)
 - उपलब्धि (Achievement/Result)
 - निष्कर्ष (Conclusion)